

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Genderowa perspektywa w polityce społecznej i w pracy socjalnej. Próba rekonstrukcji głównych założeń i ich implikacji dla praktyki

Author: Jolanta Klimczak, Kazimiera Wódcz

Citation style: Klimczak Jolanta, Wódcz Kazimiera. (2020). Genderowa perspektywa w polityce społecznej i w pracy socjalnej. Próba rekonstrukcji głównych założeń i ich implikacji dla praktyki. "Przegląd Socjologiczny" T. 69, nr 2 (2020), s. 9-31, doi 10.26485/PS/2020/69.2/1

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

JOLANTA KLIMCZAK
Uniwersytet Śląski w Katowicach

KAZIMIERA WÓDZ
Uniwersytet Śląski w Katowicach

GENDEROWA PERSPEKTYWA W POLITYCE SPOŁECZNEJ I W PRACY SOCJALNEJ. PRÓBA REKONSTRUKCJI GŁÓWNYCH ZAŁOŻEŃ I ICH IMPLIKACJI DLA PRAKTYKI

Streszczenie

Przedmiotem artykułu jest genderowa perspektywa w analizie polityki społecznej i debatach o pracy socjalnej. Naszym celem jest pokazanie głównych argumentów wykorzystywanych przez przedstawicieli/przedstawicielki feministycznej krytyki polityki społecznej w krajach zachodnich w dyskusji na temat źródeł obserwowanego kryzysu współczesnych *welfare states*. Podjmiemy kwestie związane z płcią i jej wpływem na: (re)interpretację ról społecznych, kobiecość/męskość, pracę socjalną i opiekę społeczną. Nacisk kładziemy na sposób, w jaki interpretacje te odzwierciedlają rozumienie różnicy między pracownikami socjalnymi (przede wszystkim kobietami) a beneficjentkami/beneficjentami (kobietami i mężczyznami), opieką i władzą, polityką społeczną i ideologią, stylami komunikacji mężczyzn i kobiet oraz antyopresyjnymi tożsamościami i praktykami.

Słowa kluczowe: feministyczna polityka społeczna, feministyczna praca socjalna, kobiecość

Dr, Instytut Socjologii; e-mail: jolanta.klimczak@us.edu.pl;
<https://orcid.org/0000-0003-1167-2921>

Prof. dr hab., Instytut Socjologii; e-mail: kazimiera.wodz@us.edu.pl;
<https://orcid.org/0000-0002-0677-6622>

SŁOWO WSTĘPNE

W toczonych w ramach nauki o polityce społecznej w Polsce dyskusjach o koniecznych, wymuszonych przez dynamiczne zmiany demograficzne i cywilizacyjne kierunkach przekształceń systemów zabezpieczeń społecznych do rzadkości należą głosy wskazujące na konieczność uwzględnienia w tych debatach feministycznego punktu widzenia [Michoń 2004; Szelewa 2012; Godlewska-Szyrkowa 2015; Kurowska i in. 2016]. Tymczasem zapoczątkowany kilka dekad temu w krajach zachodnich nurt feministycznej krytyki *welfare state* zaowocował wieloma interesującymi koncepcjami, których główne tezy przypomnimy pokrótce poniżej, aby na koniec przez okulary feministyczne przyjrzeć się sytuacji w obszarze pracy socjalnej.

Feminizm jest zjawiskiem wielowymiarowym, wewnątrznie zróżnicowanym [Humm 1993; Putman 2002; Ślęczka 1999]. Od początku swojego istnienia wszystkie nurty feminizmu kontestują normatywność porządku społecznego, w którym kobiety z powodu dominującej definicji płci kulturowej (*gender*) pozbawione są dostępu do cennych zasobów społecznych i doświadczają dyskryminacji (na rynku pracy, w rodzinie, w szkole, w przestrzeni publicznej) [Wódz, Klimczak-Ziółek 2013: 446]. Nie wdając się w tym miejscu w szczegółowe wyjaśnienia, można wskazać na pewne wspólne dla feministycznej refleksji pola analizy polityki społecznej. Są to w pierwszym rzędzie założenie o kulturowym wytwarzaniu statusu kobiety w społeczeństwie (kategoria *gender*); założenie o niezadowalającym statusie kobiet we współczesnych społeczeństwach oraz założenie o możliwości zmiany tej sytuacji poprzez aktywne działania samych kobiet (ruchy kobiece), jak i państwa (polityka społeczna) [Hudson 1989; Sainsbury 2001; Williams 2001; Benhabib 2003; Fraser 2005].

FEMINISTYCZNE SPOJRZENIE NA POLITYKĘ SPOŁECZNĄ

Początki zorientowanej feministycznie systematycznej refleksji nad polityką społeczną sięgają lat 90. ubiegłego stulecia i wiążą się ściśle z zainicjowanymi przez Gostę Espinga-Andersena [1990] porównawczymi badaniami nad „reżimami” państw opiekuńczych (*welfare state regimes*)¹. W swojej typologii

¹ Nie jest naszym celem całościowe przedstawienie historii badań nad *welfare state*, warto jednak wspomnieć o co najmniej dwóch typologiach, które odegrały istotną rolę w systematyzacji wiedzy na temat genezy i dróg rozwoju powojennych „państw opiekuńczych”. W pierwszej z nich, wprowadzonej przez Wilensky’ego i Lebaux, dokonano rozróżnienia na rezydualny i instytucjonalny model *welfare state* [por. Wilensky, Lebaux 1965], z kolei R. Titmuss w swojej typologii

reżimów *welfare states* Esping-Andersen skupił się na trzech wymiarach: relacje państwo–rynek, stratyfikacyjny wpływ polityki społecznej oraz dekomodifikacja lub „zdolność do utrzymania akceptowalnego społecznie poziomu życia niezależnie od uczestnictwa w rynku pracy” [Esping-Andersen 1990: 37]. Publikacja tej pracy stała się zaczątkiem międzynarodowej debaty na temat różnych wariantów/reżimów polityki społecznej realizowanej w krajach europejskich i USA po II wojnie światowej. Wywołała także falę krytyki ze strony środowisk feministycznych, które zarzuciły autorowi pominięcie roli rodziny jako „dostarczyciela” dóbr i usług, ale także kwestii nierówności w podziale pracy pomiędzy kobietami i mężczyznami w rodzinie oraz dostępie do świadczeń socjalnych (np. zasiłków dla bezrobotnych czy rent i emerytur). W rezultacie, jak twierdzą przedstawicielki tego nurtu, Esping-Andersen zlekceważył prawa socjalne obywateli (głównie kobiet), którzy są finansowo zależni od innych członków rodziny [Razavi 2007]. Na fali krytyki typologii Espinga-Andersena ukonstytuował się bardzo prężny i obfitujący w wiele inspirujących także dla przedstawicieli głównego nurtu obszar feministycznej refleksji i badań porównawczych systemów polityki społecznej. W czasopiśmie „European Journal of Politics and Gender” [2018] Rosella Ciccina i Diane Sainbury przedstawiły syntetyczny obraz dokonań nurtu feministycznego w nauce o polityce społecznej, które w największym skrócie można opisać następująco: poszerzenie kategorii zabezpieczenia społecznego o kwestie związane z reprodukcją [Lewis 1992], poszerzenie rozumienia obywatelstwa socjalnego o kwestie związane z opieką nad zależnymi członkami rodziny [Lister 1997], zwrócenie uwagi na relacje pomiędzy rodziną a państwem i rynkiem w „produkcji” publicznej opieki [Orloff 1993; Daly, Lewis 2003], wreszcie dostrzeżenie znaczenia wymiaru genderowego w kształtowaniu *welfare state* [Skocpol 1992; Sainsbury 1999]. Nie ma tu potrzeby ani miejsca na szczegółowe omawianie tego bogatego dorobku, poprzestaniemy zatem na wskazaniu kilku istotnych z punktu widzenia tematu kwestii. Pierwsza z nich dotyczy zmiany perspektywy analitycznej w badaniach nad relacjami pomiędzy płcią a polityką społeczną.

wyróżnił trzy modele: rezydualny, z marginalną rolą publicznej pomocy społecznej; zorientowany na osiągnięcia i sukces ekonomiczny, typowy dla epoki przemysłowej model instytucji opiekuńczej ściśle powiązany ze sferą zatrudnienia i aktywności zawodowej, i trzeci – model redystrybucyjny, w którym działające poza rynkiem instytucje pomocy społecznej świadczą uniwersalistyczne usługi społeczne sprzyjające integracji wszystkich obywateli [por. Titmuss 1974: 30–32]. Do tych klasycznych rozróżnień nawiązuje krytycznie bądź aprobatywnie wiele późniejszych opracowań poświęconych ewolucji polityki społecznej w krajach kapitalistycznych [por. m.in. Rymsha 2013]. Tutaj staramy się możliwie wiernie odtworzyć tok myślenia wybranych przedstawicielek feministycznej krytyki *welfare state*.

Perspektywa genderowa, charakterystyczna dla nurtu feministycznego, pozwala nie tylko na dostrzeżenie nierówności w dostępie do świadczeń i usług pomiędzy kobietami i mężczyznami, ale także odmienności przesłanek uprawniających obie grupy do tych świadczeń oraz ich legitymizacji prawnej czy politycznej [Nelson 1990]. Kolejna istotna konsekwencja przyjęcia perspektywy genderowej w porównawczych analizach *welfare state* dotyczy włączenia rodziny, następnie społeczeństwa obywatelskiego, obok państwa i rynku, w dyskusję nad systemem zabezpieczenia społecznego. Dzięki temu na znaczeniu zyskały kwestie związane z nierównym podziałem płatnej i nieodpłatnej pracy pomiędzy kobietami i mężczyznami. Perspektywa genderowa pozwoliła także na ujawnienie wagi przesłanek uprawniających do korzystania ze świadczeń i stwierdzenie, czy uprawnienia te dotyczą jednostki czy też są pochodne wobec pełnionej w rodzinie roli, statusu małżeńskiego. Wreszcie podniesiono kwestię dostępu kobiet do rynku pracy, traktowaną przez przedstawicielki nurtu feministycznego jako warunek konieczny równości szans i niezależności kobiet. Wśród wielu wniosków sformułowanych na podstawie prowadzonych w perspektywie genderowej analiz polityki społecznej na szczególną uwagę zasługują próby konstruowania modeli/reżimów *welfare state*, zbudowanych wokół kwestii podziału pracy pomiędzy kobietami i mężczyznami [Lewis 1992; Sainsbury 2001].

Przechodząc do szczegółów, trzeba w pierwszej kolejności zwrócić uwagę na to, że feministyczna perspektywa podkreśla uwikłanie polityki społecznej w familiaryzm, generujący obraz świata silnie zdychotomizowanego, podzielonego na sferę kobiecą i męską. Model *męskiego żywiciela rodziny* [Lewis 2002: 124] lokuje w centrum rodzinę, uznając ją za kluczową instytucję życia społecznego, reprezentującą interesy jednostki. Celebracji rodziny towarzyszy ścisły podział zadań i obowiązków między małżonkami, z apriorycznym rozdziałem sfery aktywności męskiej od sfery aktywności kobiecej. Ta pierwsza umiejscowiona jest poza domem, w sferze publicznej, i stanowi źródło kluczowej dla męża roli żywiciela rodziny. Ta druga natomiast znajduje się w sferze prywatnej i wiąże się ze sprawowaniem przez kobietę żonę opieki nad członkami rodziny. W modelu tym mężczyzna jest głową rodziny i ta rola predestynuje go do reprezentowania rodziny, korzystania w jej imieniu ze świadczeń, uzyskiwania wsparcia. On także jest preferowanym pracownikiem i jemu służyć ma system wynagradzania. Rodzina traktowana jest jako miejsce sprawowania opieki; opieka ta jest bezpłatna, a zobligowana do jej świadczenia jest kobieta.

Jane Lewis rozwija tę myśl, pisząc, że:

- „historycznie rzecz ujmując w większości nowoczesnych zachodnich systemów *welfare state* kobieta korzystała ze świadczeń jako żona i matka”;
- większość systemów *welfare state* powstawała i krystalizowała się w czasie, gdy w dyskursie społecznym, politycznym i kulturowym silnie podkreślano podział dwóch sfer: prywatnej i publicznej, oraz za znaczące uznawano utrzymywanie występującej między nimi rozłączności;
- wszystkie nowoczesne systemy *welfare state*, choć występują różnice między nimi w poszczególnych krajach, opierają się na modelu *mężczyzny jako żywiciela rodziny* i zależnych do niego żony i dzieci;
- systemy zabezpieczeń społecznych² wykazują tendencję do preferowania mężczyzny jako podmiotów systemu ubezpieczeń społecznych. Kobiety natomiast brane są pod uwagę w tej części systemu zabezpieczeń, który reprezentowany jest przez pomoc społeczną [Sainsbury 2001: 137; Williams 2001: 137].

Przeprowadzona przez Lewis analiza systemów polityki społecznej w czterech wybranych przez nią krajach europejskich (Wielka Brytania, Irlandia, Francja, Szwecja), oparta na takich czynnikach jak praca płatna i nieodpłatna oraz opieka, analizowanych z perspektywy *gender* [Williams 2001: 137], wskazuje na to, że najbardziej tradycyjna wersja modelu *mężczyzny jako żywiciela* funkcjonuje w Wielkiej Brytanii i Irlandii, zmodyfikowana wersja modelu *mężczyzny jako żywiciela* występuje we Francji, natomiast w Szwecji spotykamy słaby wariant modelu *mężczyzny jako żywiciela* [Williams 2001: 138]. W swoich konkluzjach Jane Lewis i Fiona Williams zwracają uwagę także na wewnętrzne zróżnicowanie kategorii *gender*, spowodowane współwystępowaniem innych kategorii modyfikujących społeczne działanie płci kulturowej, takich jak klasa i rasa. Inna bowiem będzie pozycja brytyjskiej kobiety białej z klasy średniej, aktywnej zawodowo, a w domu zobligowanej do nieodpłatnej pracy i opieki (z możliwością uzyskania wsparcia ze strony zatrudnionej „pomocy domowej”), a inna pozycja emigrantki, zmuszonej – zgodnie z wzorcami kulturowymi panującymi w mniejszości, do której należy – do całodobowej odpowiedzialności za sferę prywatną i posiadającej ograniczony dostęp do zatrudnienia innego niż nieregularne, zmianowe, nisko wynagradzane [Williams 2001: 137].

Temu modelowi *mężczyzny jako żywiciela rodziny* Diane Sainsbury przeciwstawia *indywidualny model* [Sainsbury 2001]. Model ten nie faworyzuje rodziny jako jedynej czy też preferowanej formy życia społecznego, a pośród tzw. ról

² O dualnej strukturze, obejmującej system ubezpieczeń społecznych i system pomocy społecznej.

rodziny eksponuje zarówno rolę ojca, jak i matki, uznając, że bez względu na płeć obligują one do utrzymywania rodziny i opieki nad jej członkami. System pomocy społecznej opiera się na publicznych sieciach instytucji, opieka (*social care*) jest więc odpłatną usługą realizowaną przez profesjonalnych pomagaczy (*professional helpers*), w tym pracowników socjalnych [Sainsbury 2001].

W krytyce familiaryzmu znajdujemy także ważne argumenty na rzecz zredefiniowania podziału na sferę publiczną i sferę prywatną. W swojej obecnej postaci prowadzi on do degradacji wartości nieodpłatnej pracy kobiet w domu oraz przeważającej części aktywności kobiecej nakierowanej na relacje rodzinne i nieformalne w środowisku lokalnym. Kobietom podejmującym role zawodowe narzuca zaś „męski” standard zachowania, waloryzując tylko to, co odpowiada „męskiej” aksjologii. Tak popularna i wygodna, zwłaszcza w dyskursie liberalnym, dychotomia prywatne–publiczne ma więc dla kobiet wymiar opresyjny. Seyla Benhabib [2003] widzi szansę na zmianę dominującego dyskursu w (Habermasowskim) krytycznym modelu komunikacyjnym, który pozwala na „nowe otwarcie” – dopuszcza do głosu w zobiektywizowanej i jurydykującej przestrzeni publicznej osoby z grup zmarginalizowanych i dyskryminowanych, a także uwzględnia wcześniej „nienazwane” problemy (*no name problem* – by zacytować Betty Friedan [2012] z jej *Mistyki kobiecości*). Otwarcie oznacza *de facto* demokratyzację norm życia w rodzinie, demokratyzację podziałów społecznych opartych na płci, demokratyzację samego „esencjalistycznego konceptu kobiecości i męskości”. Uznanie tego stanu rzeczy otwiera drogę do rekonceptualizacji rozróżnienia sprawiedliwości i dobrego życia, uogólnianych interesów i kulturowo interpretowanych potrzeb [Benhabib 2003: 87]. Ten androgyniczny humanizm Benhabib wspierany jest głosami radykałów proponujących wspólnotowość *oikos* zamiast patriarchalnej rodziny i maternalizację demokracji albo emotywnie wspólnoty, w których siostrzaństwo (*sisterhood*) oraz kobieca przyjaźń spajają sferę prywatną i publiczną [Środa 2003: 324–342].

W feministycznych rozważaniach na temat polityki społecznej jedno z centralnych miejsc zajmuje pojęcie opieki (*care*)³. Utożsamiane przez długi czas z nieodpłatną pracą domową zyskało nowe znaczenie wraz z rozszerzeniem obszaru *welfare state* na sfery związane z reprodukcją społeczną – w tym macierzyństwo i świadczenia rodzicielskie. Jednak dopiero w ostatnich latach, pod wpływem nurtu feministycznego, następuje rozszerzenie zakresu znaczeniowego terminu „opieka” na wszelkie formy opieki nad osobami zależnymi, świadczonej w rodzi-

³ W tekście słowo „opieka” jest dosłownym tłumaczeniem z języka angielskiego (*care*) i nie jest tożsame z opieką społeczną.

nie, jak i poza nią, zarówno przez kobiety, jak i mężczyzn. Wyrazem tego nowego podejścia, związanego z genderyzacją polityki społecznej, jest upowszechnianie rozwiązań zachęcających mężczyzn do dzielenia się obowiązkami opiekuńczymi na równi z kobietami (np. korzystania z urlopów ojcowskich czy rodzicielskich), czy szerzej – bardziej wyrównanego podziału pracy płatnej i nieodpłatnej pomiędzy płciami [Fraser 1994; Lister 1997]. W wariacie normatywnym [Fraser 1994] pojawiają się nawiązania do idealnej wizji społeczeństwa, w którym role genderowe ulegają radykalnemu przekształceniu w taki sposób, że „opieka” przestaje być domeną kobiet. Proponuje się rozwiązania praktyczne, umożliwiające swobodne podejmowanie decyzji o podziale zadań pomiędzy kobietami i mężczyznami i narzucające konieczność tworzenia warunków instytucjonalnych i finansowych temu służących. Punktem wyjścia takiej wizji relacji genderowych jest tzw. równościowa koncepcja płci, zakorzeniona w feminizmie liberalnym, akcentująca społeczno-kulturowe źródła podziału pracy między kobietami i mężczyznami i w związku z tym w zmianie norm prawnych i obyczajowych dostrzegająca narzędzie do przekształcenia systemu genderowego. Koncepcję opieki jako rudymentu kobiecej tożsamości i normatywnej konieczności, przy równoczesnym ulokowaniu mężczyzny w roli głowy rodziny, ma zastąpić model polityki społecznej posługujący się kategorią *uniwersalnego żywiciela rodziny* [Fraser 2014: 173–179]. Oznacza to deprywatyzację opieki i przeniesienie tego zadania na instytucje publiczne (żłobki, przedszkola, usługi opiekuńcze dla osób starszych itp.), by „uwolnić kobiety od wykonywania zadań i pozwolić im na podjęcie pracy w pełnym wymiarze, na warunkach porównywalnych z warunkami, na jakich pracują mężczyźni” [Fraser 2014: 173]. Polityka społeczna służyć ma wyrównywaniu szans kobiet w zabieganiu o dostęp do egalitarnej partycypacji w rynku pracy w roli pełnoprawnej obywatelki i zarazem żywicielki rodziny (bez niższej od mężczyzn pensji i gorszych zabezpieczeń społecznych i w warunkach wolnych od molestowania i seksizmu) oraz w przestrzeni publicznej w rolach politycznych. Jak słusznie zauważa Nancy Fraser [2014: 179], model *uniwersalnego żywiciela rodziny* ma cechy androcentryczne i postulowaną normą dla kobiet czyni męską ścieżkę kariery. Co prawda, za istotny uznaje równy podział nieodpłatnej pracy w domu między kobietami i mężczyznami, ale to w aktywności i rolach podejmowanych w przestrzeni zawodowo-politycznej widzi potencjał zmiany pozycji kobiet w społeczeństwie.

Inną redefinicję opieki (*care*) w kontekście systemu *gender* proponuje model *partytetu opiekunki* [Fraser 2014: 180–186]. Operując kategorią „różnicy płci”, postuluje dowartościowanie zaangażowania kobiet w nieodpłatną pracę w domu oraz pełnionych przez nie funkcji macierzyńsko-opiekuńczych, podkreślając

przy tym potrzebę uwzględnienia gratyfikacji tych zadań w systemie świadczeń pieniężnych i ubezpieczeń społecznych. Poza ekonomicznym bezpieczeństwem kobiet i uwolnieniem ich z „podwójnego obciążenia” (praca zawodowa i opiekuńcza) ma to służyć przewartościowaniu obywatelstwa opiekuńczego w kierunku podniesienia jego statusu do poziomu, jaki ma obywatelstwo pracownicze. Model ten oczywiście nie kwestionuje aktywności zawodowej kobiet, nie anuluje wartości ich zaangażowania społecznego i politycznego, zwraca jednak uwagę na inne uwarunkowania rodzicielstwa kobiet i mężczyzn, potencjalne różnice w priorytetach, zinternalizowanych potrzebach i eksternalizowanych rolach społecznych i w związku z tym na konieczność zagwarantowania kobietom opiekunkom parytetu w dostępie do zasobów materialnych, społecznych i symbolicznych. Zdaniem bell hooks wynagrodzenie za pracę domową wydaje się jednak niewystarczającym warunkiem dowartościowania pozycji kobiet tak długo, jak długo płatna praca usługowa i sfeminizowane zawody nie zyskają na prestiżu, i tak długo, jak same kobiety nie będą doceniać swojej pracy [hooks 2013: 153–154]. A to stać się może po gruntownej przebudowie kultury dominującej i odrzuceniu patriarchalnego systemu społecznego degradującego walory kobiecego doświadczenia i prawomocność kobiecych roszczeń.

Model *uniwersalnego żywiciela rodziny* i model *parytetu opiekuńczego* wyznaczają linie brzegowe feministycznych koncepcji polityki społecznej oraz dwa paradygmaty konceptualizowania kategorii gender w teorii feministycznej. Między androcentryzmem a esencjalizmem i między równością a różnicą cytowana już Fraser [2014: 159–170] lokuje model *uniwersalnej opiekuńczości/uniwersalnego opiekuna*. Model ten, jej zdaniem, spełnia zasady „sprawiedliwości genderowej” w postindustrialnym społeczeństwie, gdyż zapewnia:

- przeciwdziałanie ubóstwu poprzez zagwarantowanie systemowego wsparcia w zaspokajaniu podstawowych potrzeb wszystkim, którzy nie są w stanie finansować tego z innych źródeł, bez stygmatyzacji poszczególnych kategorii beneficjentek i beneficjentów (np. matek samodzielnie wychowujących dzieci);
- przeciwdziałanie wyzyskowi poprzez zapobieganie nieuprawnionemu wykorzystywaniu relacji zależności ze strony członka rodziny, pracodawcy i urzędników, np. opieki społecznej;
- równość dochodu bez względu na płeć, w tym: doszacowanie pracy i umiejętności kobiet, eliminację „ukrytej biedy” w rodzinach z nierówną dystrybucją zasobów (nieodpłatna praca opiekuńcza i domowa kobiet);
- równy dostęp do czasu wolnego poprzez włączenie mężczyzn do działań opiekuńczych;

- równość szacunku poprzez zapobieganie deprecjacji kobiet, uprzedmiotawianiu ich jako obiektów seksualnych czy „niepracujących zawodowo”;
- przeciwdziałanie marginalizacji poprzez instytucjonalne wsparcie zadań opiekuńczych i uczynienie przestrzeni publicznej przyjazną karmiącym matkom i rodzicom z dziećmi;
- przeciwdziałanie androcentryzmowi poprzez zdecentralizowanie maskulinistycznych reguł funkcjonowania instytucji społecznych.

TABELA 1. Feministyczne modele polityki społecznej

Wymiar	Model uniwersalnego żywiciela rodziny	Model parytetu opiekuńczości	Model uniwersalnej opiekuńczości/uniwersalnego opiekuna
EKONOMICZNY	gwarancja stabilnej pracy z pensją umożliwiającą utrzymanie rodziny dla kobiet (i mężczyzn)	zasiłki w okresie pełnoetatowej pracy opiekuńczej oraz objęcie okresu dezaktywacji zawodowej matek pełnym ubezpieczeniem społecznym analogicznym do tego, które przysługuje osobom pracującym zawodowo	praca zawodowa wspierana zreprezentowanymi usługami opiekuńczymi
	kobieta pewna zatrudnienia z pensją żywiciela rodziny jako warunek unikania wyzysku w rodzinie i przemocy ekonomicznej ze strony mężczyzny	godne i obligatoryjne zasiłki dla niepracujących matek, chroniące je przed wyzyskiem ze strony mężów, pracodawców i urzędników	brak płciowego podziału władzy ekonomicznej i symbolicznej
	równa płaca za równą pracę i w związku z tym nieróżnicowany płcią dostęp do świadczeń z systemu ubezpieczeń społecznych	praca opiekuńcza i zatrudnienie traktowane są tak samo zarówno pod względem wynagrodzenia/wysokości zasiłku, prawa do statusu bezrobotnej, jak i wliczania okresu opiekuńczego do emerytury	praca zawodowa i praca opiekuńcza/nieodpłatna praca w domu bez względu na płeć
OPIEKUŃCZY	urynkowanie usług domowych oraz równy podział nieodpłatnej pracy w domu między kobietą i mężczyzną	brak konieczności równoległego/jednoczesnego funkcjonowania na „ścieżce zawodowej” i „ścieżce opiekuńczej”	podwójne obciążenie bez względu na płeć
	dopuszczenie kobiet do wysokich statusowo funkcji publicznych i zawodów	obywatelstwo pracownicze i obywatelstwo opiekuńcze jako cieszące się takim samym uznaniem	obywatelstwo pracownicze równie ważne, jak obywatelstwo opiekuńcze

TABELA 1 (cd.)

Wymiar	Model uniwersalnego żywiciela rodziny	Model parytetu opieki	Model uniwersalnej opieki/uniwersalnego opiekuna
POLITYCZNY	wielokierunkowa partycypacja kobiet w życiu zawodowym i politycznym oraz aktywności społecznej	partycypacja w innych sferach życia w roli obywatelki opieki	partycypacja w życiu społeczeństwa obywatelskiego bez podziału na sferę prywatną i publiczną
NORMATYWNY	zakaz dyskryminacji na rynku pracy ze względu na płeć; normą jest osoba pracująca zawodowo	opiekę traktuje się jako wartościową samą w sobie, jako wybór równie wartościowy, jak inne, podejmowany przez kobiety; opieka = praca zawodowa	kobieta pracująca i opiekująca się jako wzór uniwersalny

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [Fraser 2014].

Model ten normą czyni figurę osoby pracującej zawodowo i opiekującej się członkami rodziny oraz wykonującej nieodpłatną pracę w domu. Ta norma stać się ma podstawą reorganizacji rynku pracy i życia społeczno-politycznego, tak by zdeprywatyzować część domowo-rodzinnych zobowiązań przy równoczesnym dostosowaniu rynku pracy i wymagań zawodowych do cyklu życia rodziny zatrudnianych pracowników i pracownic. Konsekwencją będzie zniesienie podziału na sferę prywatną i publiczną oraz kobiece i męskie powinności, kompetencje i zakres odpowiedzialności. Ostatecznie zaś „zdekonstruowanie płci kulturowej” [Fraser 2014: 189], umożliwiające zakwestionowanie systemu genderowego, organizującego dotychczasowe – spolaryzowane rodzajowo – ramy funkcjonowania instytucji społecznych.

TABELA 2. Zasady sprawiedliwości genderowej w feministycznych modelach polityki społecznej

Zasady sprawiedliwości genderowej	Model uniwersalnego żywiciela rodziny	Model parytetu opieki	Model uniwersalnego opiekuna
Zasada przeciwdziałania ubóstwu	+	+	+
Zasada przeciwdziałania wyzyskowi	+	+	+
Równość dochodu	+	+	+
Równość dostępu do czasu wolnego	-	+/-	+

Zasady sprawiedliwości genderowej	Model uniwersalnego żywiciela rodziny	Model parytetu opiekunki	Model uniwersalnego opiekuna
Równy szacunek	+	–	+
Zasada przeciwdziałania marginalizacji	+	–	+
Zasada przeciwdziałania androcentryzmowi	–	+/-	+

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [Fraser 2014].

Legenda: + wprowadza (zasadę), – nie wprowadza, +/- częściowo wprowadza.

FEMINISTYCZNE SPOJRZENIE NA PRACĘ SOCJALNĄ

Feministycznej krytyce polityk społecznych (reżimów *welfare states*) towarzyszy krytyka realizujących te polityki instytucji, wśród których szczególne miejsce zajmuje pomoc społeczna i oferowana w jej ramach usługa, jaką jest praca socjalna⁴. W odniesieniu do niej feministyczna refleksja prowadzona jest na wielu polach:

- organizacyjnym, gdy badamy wzory zawodowe i kulturę zarządzania i gdy konfrontujemy się ze specyfiką branży sfeminizowanej (niskopłatnej, niskoprestiżowej, z występującym mechanizmem „lepiej podłogi” czy „ruchomych schodów”);
- instytucjonalnym, gdy poddajemy analizie funkcjonowanie pomocy społecznej i pracy socjalnej w powiązaniu z pokrewieństwem, władzą, edukacją, medycyną, nauką i innymi instytucjami społecznymi, i gdy w związku z tą analizą rekonstruujemy fundamenty systemu społecznego, w tym zasady regulujące działanie dominującego modelu *męskiego żywiciela rodziny*;
- strukturalnym, gdy śledzimy stratyfikację społeczną opartą na płci i gdy lokalizujemy nadreprezentację kobiet w kategoriach wykluczonych czy zmarginalizowanych i ich nieobecność w miejscach redystrybucji zasobów społecznie cenionych;
- dyskursywnym, gdy wczytujemy się w pseudoneutralny język oficjalnych dokumentów standaryzujących i normatywizujących wykonywanie zawodu pracownika socjalnego oraz odgrywanie roli beneficjenta, gdy znajdujemy w nich klisze stereotypowego konceptualizowania kobiecości i męskości i gdy te klisze wpisane są w ramy dominującej ideologii.

Przyglądając się bliżej każdemu z tych pól, w feministycznej pracy socjalnej znajdujemy krytykę samej profesji w jej dominującym w pomocy społecznej

⁴ W tej części artykułu wykorzystano fragmenty tekstu: Wódcz, Klimczak-Ziółek [2013: 449–458].

wariacie: pracy z jednostką (*casework*), z rodziną czy grupą i pracy środowiskowej⁵. Jak wiadomo, początki naukowych podstaw pracy socjalnej wiążą się z nazwiskiem Mary Richmond, ściślej zaś z jej koncepcją diagnozy społecznej, zaczerpniętą z języka medycznego, stanowiącą punkt wyjścia do pracy z indywidualnym przypadkiem (*casework*)⁶. Naukowa filantropia proponowana przez Mary Richmond miała się opierać na dogłębnym rozpoznaniu przyczyn trudności adaptacyjnych klientów, które stanowiło podstawę działań naprawczych o charakterze terapeutycznym, edukacyjnym, resocjalizacyjnym. Tradycyjny, medyczny model pracy socjalnej zorientowany był przede wszystkim na indywidualne problemy klientów, a swój najpełniejszy wyraz znalazł w inspirowanym psychoanalizą podejściu klinicznym. Podejście psychoanalityczne zdominowało na wiele lat sposób postrzegania klientów pomocy społecznej w USA i Wielkiej Brytanii, pozostawiając poza polem widzenia pracownika socjalnego szersze, środowiskowe, społeczne, uwarunkowania jego problemów adaptacyjnych. Jeszcze w latach 50. *casework* identyfikowany był przede wszystkim z podejściem klinicznym. Stopniowo – pod wpływem krytyki ortodoksyjnego freudyzmu i pojawienia się konkurujących z nim teorii psychologicznych (tzw. psychoanaliza kulturalistyczna) – *casework* uległ daleko idącym przeobrażeniom. Dzisiaj metoda indywidualnego przypadku obejmuje wiele zróżnicowanych pod względem przyjmowanych założeń teoretycznych i wykorzystywanych procedur interwencyjnych modeli praktycznych – od podejścia psychospołecznego, bazującego w dużej mierze na psychoanalizie [Hollis 1972], poprzez podejście problemowe czy zadaniowe, oparte w większym stopniu na teorii uczenia się, teorii ról, teorii komunikowania [Perlman 1957; Reid, Epstein 1972], a kończąc na podejściu aprowizacyjno-strukturalnym, kładącym nacisk na społeczne (środowiskowe) przyczyny indywidualnych trudności i zorientowanym przede wszystkim na wywoływanie korzystnych dla klienta zmian w środowisku [Pincus, Minahan 1973; Middleman, Goldberg Wood 1974]. Znaczący wpływ na kształtowanie się nowego podejścia do pracy socjalnej miało uznanie w latach 30. i 40. pracy z grupą i pracy środowiskowej za uprawnione metody pracy socjalnej, a wraz z tym otwarcie się na inspiracje teoretyczne płynące z obszaru nauk społecznych – przede wszystkim psychologii społecznej, antropologii kultury, socjologii. Szczególnie ważne okazały się dla pracy socjalnej teorie ról, teoria wymiany George’a Homansa, teoria

⁵ Feministyczna praca socjalna, czy raczej feministyczna perspektywa w pracy socjalnej, jest jednym z wielu możliwych wariantów nurtu określanego jako antydyskryminacyjna praca socjalna, szersze omówienie różnych perspektyw teoretycznych/orientacji ideowych w pracy socjalnej oraz wyprowadzanych z nich wskazań dla praktyki – por. m.in. [Payne 1997].

⁶ Por. szerzej: Wódz [1998: 11–23, 130–160], oraz Wódz [2001: 34–42].

poła Kurta Lewina, teorie konfliktu, interakcjonizm symboliczny czy ogólna teoria systemów [Greene, Ephross 1991]. Pod koniec lat 60. można mówić o wyraźnym przejściu od modelu medycznego do modelu działania metodycznego, w którym pojęcia diagnozy i terapii zastąpione zostały pojęciami pomiaru i interwencji. Popularyzacja podejścia systemowego w naukach społecznych i przesunięcie punktu ciężkości z badania wyodrębnionych podsystemów społecznych na procesy wymiany i wzajemne relacje między nimi sprzyjały poszukiwaniom elementów wspólnych dla wszystkich trzech metod pracy socjalnej [por. szerzej: Wódz 1996]. Poszukiwania te zaowocowały powstaniem zintegrowanego modelu pracy socjalnej, opartego na ogólnym schemacie procesu rozwiązywania problemu, opisanego wiele lat wcześniej przez Johna Deweya [1933]. W modelu tym przyjmuje się, że profesjonalna praca socjalna to uporządkowane logicznie i chronologicznie działanie, którego celem jest wspieranie lub przywracanie wzajemnie korzystnych interakcji pomiędzy jednostką a społeczeństwem [Miley Krogsrud, O'Melia, DuBois 1995: 9]. Uformowanie się podstawowego modelu pracy socjalnej bynajmniej nie oznaczało kresu poszukiwań nowych metod interwencji, odpowiadających potrzebom specyficznych kategorii klientów czy zmianom ogólnej sytuacji ekonomicznej lub społecznej. W ostatnim dwudziestoleceniu można mówić o ukształtowaniu się nowego, eklektycznego w swych założeniach paradygmatu pracy socjalnej nazywanego podejściem ekologicznym [Germain, Gitterman 1980] lub ekosystemowym [Meyer 1976], a także antydyskryminacyjnym [Payne 1997: 238–265] czy antyopresyjnym [Domineli 1998: 3–22]. To w ramach tych dwóch ostatnich podejść czy perspektyw mieszczą się inspirowane różnymi nurtami feminizmu modele praktyki, o których będzie mowa w tej części artykułu.

Praca socjalna jest zawodem sfeminizowanym, czyli nadreprezentowanym przez wykonujące go przede wszystkim kobiety. To zaś w społeczeństwie patriarchalnym ma szereg negatywnych konsekwencji [Renzetti, Curran 2005: 304–307], m.in. dla prestiżu zawodu, koncepcji roli zawodowej, (auto)stereotypów zawodowych, systemu motywacyjnego, społecznych oczekiwań i wzorów relacji organizacyjnych. Możemy tu mówić o takich zjawiskach, jak „ruchome schody”, czyli relatywnie szybkie awansowanie zatrudnionych mężczyzn, niepasujących do owego sfeminizowanego wizerunku profesji, ale otrzymujących swoistą legitymizację dzięki zyskiwanej władzy i samodzielności (stereotypowym atrybutom męskości). Mamy tu także do czynienia ze zjawiskiem „lepkiej podłogi”, czyli płaską strukturą organizacyjną, nieprzewidującą zhierarchizowanej ścieżki kariery zawodowej, nieoferującą więc perspektywy spektakularnej kariery i awansu społecznego. Praca socjalna, ulokowana w sektorze publicznym, jest profesją źle

wynagradzaną, przez co częstokroć zdarza się, że sytuacja materialna pracownic i pracowników jest zbliżona do sytuacji świadczeniobiorców. Źródłem takiego stanu rzeczy należy upatrywać właśnie w specyfice tego zawodu, uznawanego za sfeminizowany, wykonywany przez kobiety w ramach poszerzania zakresu przypisanej im kulturowo aktywności, niekojarzonej z posiadaniem szczególnych, specjalistycznych kwalifikacji i niepostrzeganej jako jedyne czy główne źródło utrzymania rodziny (bo tym, w myśl stereotypowych wizji męskości, zajmuje się męski żywiciel rodziny).

Sfeminizowana jest także struktura świadczeniobiorców, co wiąże się bezpośrednio z feminizacją ubóstwa, długotrwałym bezrobociem kobiet, głównie kobiecą monoparentalnością połączoną z wielodzietnością, niską atrakcyjnością na rynku pracy, wynikającą z uprzedzeń pracodawców, obowiązkami rodzinnymi i opiekuńczymi, relatywnie mniejszą mobilnością, i wreszcie czynnikami kulturowymi normatywizującymi bierność zawodową kobiet i ich zależność ekonomiczną. W nurcie feministycznej pracy socjalnej zwraca się przy tym uwagę na podwójne uwikłanie kobiet w system opresji – ze względu na klasę i płeć. Ta pierwsza czyni może biografię klientek podobną do biografii klientów, ta druga jednak jest czynnikiem te biografie różnicującym. To kobiety bowiem dominują w kategorii ofiar przemocy domowej, osób współzależnionych, samodzielnych i małoletnich rodziców, osób owdowiałych, czy wreszcie osób starszych. Tymczasem w dominującym w praktyce pomocy społecznej, także w Polsce, modelu pracy socjalnej umyka strukturalne upośledzenie kobiet, co prowadzi do posługiwania się koncepcją klienta neutralnego płciowo, z pominięciem genderowego kontekstu i uwarunkowań świadczeniobiorstwa.

Poststrukturalistyczne [Mottier 2004: 81] i krytyczne analizy [Benhabib 2003] lokują ten proces w praktykach dyskursywnych służących utrwalaniu [Laclau, Mouffe 2007] hegemonii patriarchy. Oficjalne teksty urzędowe: zarządzenia, regulaminy, standardy, ukazują z całą mocą swój walor ideologiczny i performatywny. To tu, w tym wymiarze regulatywnym [Wódz 2005: 421–438] konstruowana jest rzeczywistość standaryzująca i dyscyplinująca organizację i jej funkcjonariuszy/funkcjonariuszki. Tu definiowane są kryteria zawodowej kompetencji, tu życie społeczne parcjalizowane jest i rewaloryzowane, tu nadaje się etykiety określonym zjawiskom, tu określa się skalę profesjonalnej determinacji w rozwiązywaniu wskazanych problemów i tu wreszcie znajduje się legitymizację dla (nie)podejmowania działań wobec pewnych kategorii klientów/klientek⁷.

⁷ Alain Bihr [2008: 223–224] daje takie oto przykłady nowomowy neoliberalnej w odniesieniu do interesującego nas obszaru pracy socjalnej (w społeczeństwie obywatelskim): „Służby spo-

Feministyczna praca socjalna postuluje zrewidowanie i negocjowanie pojęć odnoszonych do opisu sytuacji życiowej usługobiorczyń/usługobiorców, uznanie procesualności i dymensjonalności kobiecości/męskości, przyjęcie kontekstowości normatywnych odniesień, uwalnianie się od biurokratycznych filtrów roli zawodowej i instytucjonalnych ograniczeń tożsamości płciowej. Zakwestionowanie dotychczasowego, tradycyjnego systemu genderowego służyć ma – w pracy socjalnej – dowartościowaniu tego, co, z uwagi na androcentryzm przestrzeni publicznej, było poddawane dewaloryzacji – cech i praktyk zwanych „kobietami”.

W radykalnie zorientowanej feministycznej pracy socjalnej świat wartości kobiecych przeciwstawiany jest światu wartości męskich, a oba tworzą odrębne porządki etyczne, nazywane *etyką troski* i *etyką sprawiedliwości* [Środa 2003: 239–246]. Carol Gilligan osąd kobiecy nazywa skontekstualizowanym, relacyjnym, partykularnym, narracyjnym, empatycznym, współczującym i odpowiedzialnym za „Innego”. Drugi typ moralności – męski – nazywa racjonalnym, zdystansowanym, bezstronnym, autonomicznym, a zatem złożonym z atrybutów uchodzących za uniwersalne i normatywne w sferze zdominowanej przez mężczyzn, a więc w sferze publicznej (w tym politycznej i zawodowej). Dla projektu feministycznego to etyka troski jest szczególnie ważna, bo szczególnie kobieca. I w pracy socjalnej to właśnie ona ma tworzyć ramy aksjologiczne dla podejmowanych działań i definicji roli zawodowej.

Feministyczna praca socjalna widzi szansę na efektywność swoich działań tam, gdzie otwiera się przestrzeń dla twórczej, poziomej (w rozumieniu Antoniego Kępińskiego) rozmowy. By skutecznie wzmocnić i wspierać kobiety, eliminuje się relacje hierarchiczne i zastępuje je relacjami egalitarnymi. Redukuje się dystans między pracownicami społecznymi/terapeutkami a kobietami klientkami. To klientka jest źródłem wiedzy i samowiedzy, jest ekspertką od własnego życia, jest tą, która w spotkaniu z pracownicą socjalną (czyli inną kobietą) znajduje inspirację do własnej przemiany. To ona odnajduje i rekonstruuje świadectwa doznawanej opresji. Kobiety klientki stawia się w roli ekspertek od własnego życia i daje im kontrolę nad przebiegiem spotkań terapii, gdyż są one wiarygodnym źródłem wiedzy o doświadczanym problemie. Oferowana pomoc zmierza do aktywizowania mocnych stron klientek i wspólnego analizowania i weryfikowania możliwych

łeczne są nieskuteczne, ponieważ nazbyt zbiurokratyzowane. Trzeba je sprywatyzować” (*workfare*); „Bezrobotni to lenie”; „Kto naprawdę chce pracować, zawsze znajdzie pracę”; „Państwo opiekuńcze finansuje bezczynność”; „Za dużo się tym ludziom pomaga”; „Trzeba wyciągnąć tych ludzi z uzależnienia od państwa. Nawet jeśli trzeba będzie ich zmusić, to dla ich dobra”.

rozwiązań danej sytuacji, ze szczególnym uwzględnieniem wspólnoty przeżyć i podobieństw w losach innych kobiet [Avis 1988: 30].

To wspólne doświadczenie traktowane jest jako wielka wartość w feministycznej pracy socjalnej. Odkrywanie podobieństw w kobiecej biografii, paralele występujące między ubóstwem, zależnością i przemocą, społeczne naznaczanie czy przemilczanie kobiecych problemów to motywy budujące świadomość grupową, zasoby kluczowe dla empowermentu, czyli samowzmacniania kobiet jako grupy o statusie mniejszościowym [Hacker 1982]. Kobiety bowiem, choć mają świadomość występujących między nimi różnic (choćby społeczno-demograficznych), odkrywają, że z powodu płci doświadczają opresji i tylko samoorganizując się i grupowo przeciwstawiając, władne są poprawić swoje położenie. W tym procesie odkrywania i wzmacniania nie do przecenienia jest rola kobiet pracujących w pracy socjalnej, które feministyczna orientacja chce widzieć jako zaangażowane i jednoznacznie ulokowane po stronie kobiet.

W tego typu relacjach wykorzystywane jest przede wszystkim podejście dialogowe i narracyjne. Strukturyzowanie na nowo „dialogowych ja” i narratywizowanie własnej biografii to metody, które oczywiście nie są zasługą feministycznej pracy socjalnej. Zasługą tej ostatniej jest jednak rozwinięcie tych metod i adaptowanie ich do pracy z klientkami kobietami, a więc osobami częstokroć lokującymi się na marginesie życia społecznego, żyjącymi w konflikcie z patriarchalnymi normami, poddawany machinie przemocy domowej, czy innym formom opresji, kobietami nigdy wcześniej niewerbalizującymi swojej historii, nierekonstruującymi pamięci o sobie językiem kobiety ofiary, kobiety biednej, kobiety zbuntowanej, kobiety samotnej w macierzyństwie, traktowanym jako instytucja (w rozumieniu Adrienne Rich [2000]).

Ekspozycja kobiet jako klientek pracy socjalnej nie oznacza braku zainteresowania klientami mężczyznami [Christie 2001]. Bo choć takie można odnieść wrażenie, śledząc działania feminizmu radykalnego, to dość szybko przychodzi refleksja o konieczności pracy ze środowiskiem społecznym kobiet, a to współtworzone jest przecież przez mężczyzn. Nie można skutecznie eliminować przemocy domowej bez pracy z oprawcą, nie można demokratyzować rodziny bez rozwijania empatii i relacyjności u mężczyzn, nie można przeciwdziałać współzależnieniu klientki bez likwidacji uzależnienia jej partnera. Feministyczna praca socjalna, lokując w centrum swoich zainteresowań kobiety i zajmując się mężczyznami opresorami, widzi szansę na zmianę ich funkcjonowania w redefiniowaniu męskości (z tradycyjnej, stereotypowej, opartej na imperatywie: „nie bądź babą, bądź ze stali, bądź człowiekiem u steru i daj im popalić” [Brannon 2002: 214], na genderową, elastyczną, relacyjną, empatyczną, emocjonalną iindywiduali-

zowaną). W tej relacji zasobami uznanymi za szczególnie cenne są tzw. kobieca kultura i kobiece cechy [Orme, Dominelli, Mullender 2005]. To one mają stanowić punkt wyjścia do przebudowy ładu normatywnego i aksjologicznego patriarchy „prywatnego” i „publicznego”.

Podstawowymi zasadami feministycznej pracy socjalnej są [Dominelli 2002: 16]:

- kwestionowanie męskich doświadczeń jako kryterium miary doświadczenia kobiecego;
- podważanie uniwersalistycznych standardów z powodu uznania ich nieadekwatności w opisie różnorodnych stylów życia kobiet i wynikających stąd społecznych konsekwencji;
- odrzucenie dualizmu w myśleniu i binarnego przeciwstawiania sobie kategorii;
- postrzeganie tożsamości kobiet jako płynnej i wielorakiej;
- uznanie jej za znaczącą w dochodzeniu do równouprawnienia w relacjach między kobietami i mężczyznami;
- traktowanie kobiet jako zdolnych do samodzielnego podejmowania działań we własnym imieniu, jak i solidarności z innymi kobietami;
- „uznanie polityki tożsamości za centralną dynamikę w sposobie organizacji i reprodukcji relacji społecznych”.

Zasady te pokazują odmienną feministycznej pracy socjalnej od pozostałych nurtów pracy socjalnej konstytuujących *welfare state*. Wskazują na kierunki poszukiwań źródeł podziałów społecznych, które odróżniają kobiety zarówno od mężczyzn, jak i innych kobiet. Orientują zainteresowania teoretyczek i praktyczek na eksplorację wpływu patriarchy na relacje kobiet, mężczyzn i dzieci w życiu prywatnym i publicznym, na rekonceptualizację zależności, opieki, macierzyństwa, równości, potrzeb, pracy oraz na afirmację różnic i sprawczość kobiet w stawianiu oporu [Dominelli 2002: 17].

PODSUMOWANIE

Reasumując nasz wywód poświęcony – z uwagi na ograniczoną objętość artykułu – skrótownemu omówieniu specyfiki feministycznego spojrzenia na politykę społeczną i pracę socjalną, formułujemy kilka wniosków. Po pierwsze, optyka feministyczna fundamentalne znaczenie przypisuje płci jako kategorii opisowej, analitycznej i wyjaśniającej oraz z tej perspektywy dekonstruuje oraz projektuje modele polityki społecznej. „Widzialność” płci przeciwstawia „ślepotę na płęć” [Szarfenberg 2016], obnażając androcentryzm (jakoby neutralny płciowo) oraz

poszerzając spektrum postulowanych zmian społecznych. Po drugie, płeć – choć najsilniej eksponowana – jest kategorią, która „pracuje” także z innymi, takimi jak wiek, klasa czy rasa, pokazując ich wielowymiarowość i wzajemne warunkowanie się. Ta intersekcyjna perspektywa pozwala na wgląd w wewnętrzne zróżnicowanie systemu genderowego oraz integrację polityki redystrybucji i polityki uznania [Fraser 2005]. Po trzecie, feministyczne modele polityki społecznej – choć zróżnicowane jak sam feminizm – wskazują na defamilializm i degenderyzację jako rudymenty postulowanej polityki społecznej [Kurowska 2016: 109–183].

Feministyczna perspektywa, z fundamentalną dla siebie kategorią *gender*, poszerza ramy teoretycznej refleksji oraz pole dla globalnych i lokalnych praktyk zorientowanych na przeciwdziałanie negatywnym zjawiskom społecznym związanym z wykluczeniem, wyzyskiem, przemocą itd. Jest to niezwykle istotne w dobie późnego kapitalizmu, gdy dewaluuje się klasyczne definicje rynku pracy, konsumpcji, rodziny itd., gdy neoliberalne państwo wycofuje się z pośredniczenia w podziale kosztów reprodukcji społecznej (odwrotnie niż w Keynesowskim państwie dobrobytu czy państwie socjalistycznym) i przenosi odpowiedzialność „za opiekę nad dziećmi, osobami starszymi czy niepełnosprawnymi członkami rodziny, wychowanie, edukację i zdrowie [...] na gospodarstwa domowe, szczególnie kobiety” [Charkiewicz, Zacharowska-Mazurkiewicz 2009: 10]; gdy towarzyszy temu przebudowa rynku pracy w duchu neoklasycznej ekonomii, co pozbawia kobiety stabilności zatrudnienia i ochrony pracowniczej, a – z powodu „podwójnego obciążenia” – wyklucza z projektu normatywności zawodowej, opartego na elastyczności czasowej i mobilności przestrzennej; i wreszcie, gdy rynek pracy podlega regule zysku, opartej na ekonomii monetarnej, co dla kobiet pracujących głównie w usługach (zwłaszcza pracy socjalnej, służbie zdrowia i edukacji) oznacza relatywnie niskie wynagrodzenie. Perspektywa feministyczna, wykorzystując kategorię *gender* do analizy procesów ponadnarodowych i globalnych, pokazuje demontaż ekonomii (re)produkcji [Peterson 2009: 65–68] i fakt, że to przede wszystkim kobiety stają się wędrującymi pracownicami opieki [Wigging Isaksen 2009b: 239–240], przedmiotem handlu usługami pielęgniarstwowymi [Wigging Isaksen 2009a: 107–110] i seksualnymi, służącymi i bezrobotnymi [Kurian 2009: 214–216].

Kategoria *gender* dzięki swojej funkcji artykułowania „społecznej organizacji różnic płci, [...] rozumianej jako zbiór zasad uzasadniających znaczenie i zakres tych różnic, a w konsekwencji stanowiącej reguły, które określają relacje kobiet i mężczyzn w danej kulturze i społeczeństwie” [Titkow 2007: 28], czyni widzialnymi zjawiska, które pomijane są w politykach społecznych o roszczeniach

państwocentrycznych [Peterson 2009: 65], a które swoimi programami polityki rodzinnej i pomocy społecznej, (de)regulacją rynku pracy, polityką emerytalną i polityką ubezpieczeń społecznych *de facto* wzmacniają negatywne skutki postfordyzmu i to od kobiet właśnie „oczekują zwiększenia nakładów na rzecz rynku i domu” [Brodie 2009: 273]. Wydaje się więc, że *gender* – w feministycznej, a więc złożonej, intersekcyjnej interpretacji – jest kategorią pomocną w rozpoznawaniu i rozwiązywaniu problemów społecznych oraz poszukiwaniu nowych strategii służących poprawie warunków życia kobiet, mężczyzn i dzieci, obywateli i obywateli.

BIBLIOGRAFIA

- Avis Judith Meyers.** 1988. Deeping awareness. A private study guide to feminism and family therapy. In: *Women, feminism and family therapy*, L. Braverman (ed.), 15–46. New York–London: The Haworth Press.
- Benhabib Seyla.** 2003. *Trzy modele przestrzeni publicznej*. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.
- Bihl Alain.** 2008. *Nowomowa neoliberalna. Retoryka kapitalistycznego fetyszyzmu*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Książka i Prasa.
- Brannon Linda.** 2002. *Psychologia rodzaju*. Gdańsk: gdańskie wydawnictwo psychologiczne.
- Brodie Janine.** 2009. Polityka na granicach: Restrukturyzacja i ruch kobiet w Kanadzie. W: *Gender i ekonomia opieki*, E. Charkiewicz, A. Zachorowska-Mazurkiewicz (red.), 246–282. Warszawa: Fundacja Tomka Byry. Ekologia i Sztuka.
- Charkiewicz Ewa, Anna Zachorowska-Mazurkiewicz.** 2009. Wprowadzenie – kryzys opieki w Polsce i na świecie. W: *Gender i ekonomia opieki*, E. Charkiewicz, A. Zachorowska-Mazurkiewicz (red.), 7–21. Warszawa: Fundacja Tomka Byry. Ekologia i Sztuka.
- Christie Alastair** (red.). 2001. *Men and social work. Theories and practices*. New York: Palgrave.
- Ciccia Rosella, Diane Sainbury.** 2018. “Gendering welfare state analysis: Tensions between care and paid work”. *European Journal of Politics and Gender* 1(1–2): 93–100. <https://www.ingentaconnect.com/content/bup/ejpg/2018/00000001/f0020001/art00006#> [access: 19.02.2019].
- Daly Mary, Jane Lewis.** 2003. “The concept of social care and the analysis of contemporary welfare states”. *The British Journal of Sociology* 51(2): 281–298.
- Dominelli Lena, Eileen McLeod.** 1989. *Feminist social work*. London: Macmillan.
- Dominelli Lena.** 2002. *Feminist social work theory and practice*. New York: Palgrave.
- Dybel Paweł, Szymon Wróbel.** 2008. *Granice polityczności*. Warszawa: Aletheia.
- Esping-Andersen Gosta.** 1990. *Three worlds of welfare capitalism*. Princeton, New Jersey: University Press.
- Fraser Nancy.** 2005. Sprawiedliwość społeczna epoce polityki tożsamości: Redystrybucja, uznanie, uczestnictwo. In: *Redystrybucja czy uznanie? Debata polityczno-filozoficzna*, N. Fraser, A. Honneth (eds.), 7–23. Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji TWP we Wrocławiu.
- Fraser Nancy.** 2014. *Drogi feminizmu. Od kapitalizmu państwowego do neoliberalnego kryzysu*. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.

- Friedan Betty.** 2012. *Mistyka kobiecości*. Warszawa: Wydawnictwo Czarna Owca.
- Germain Carel B., Alex Gitterman.** 1980. *The life model of social work practice*. New York: Columbia University Press.
- Godlewska-Szyrkowa Justyna.** 2013. „Czy nauka o polityce społecznej potrzebuje krytyki feministycznej?”. *Problemy Polityki Społecznej. Studia i dyskusje* 22(3): 115–129. <http://www.problemy polityki społecznej.pl/images/czasopisma/22/115-129.pdf> [dostęp: 16.01.2019].
- Green Roberta R., Paul H. Ephross.** 1991. *Human behavior theory and social work practice*. New York: Aldine de Gruyter.
- Hacker Meyer Helen.** 1982. Kobiety jako grupa mniejszościowa. W: *Nikt nie rodzi się kobietą*, T. Hołówna (red.), 37–56. Warszawa: Czytelnik.
- Hollis Florence.** 1972. *Casework: A psychosocial therapy*, 2nd ed. New York: Random House.
- hooks bell.** 2013. *Teoria feministyczna. Od marginesu do centrum*. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.
- Hudson Annie.** 1989. Changing perspectives: Feminism, gender and social work. In: *Radical social work today*, M. Langan, P. Lee (eds.), 70–96. London: Unwin Hyman.
- Humm Maggie.** 1993. *Słownik teorii feminizmu*. Warszawa: Semper.
- Klimczak-Ziółek Jolanta.** 2008. Przeciw wykluczeniu kobiet, czyli słów kilka o feministycznej pracy społecznej. W: *Praca socjalna wobec nowych obszarów wykluczenia społecznego*, K. Wódz, S. Pawlas-Czyż (red.), 83–93. Toruń: Akapit.
- Kurian Rachel.** 2009. Globalizacja pracy domowej i usług opiekuńczych. W: *Gender i ekonomia opieki*, E. Charkiewicz, A. Zachorowska-Mazurkiewicz (red.), 221–231. Warszawa: Fundacja Tomka Byry Ekologia i Sztuka.
- Kurowska Anna, Bartosz Pielniński, Ryszard Szarfenberg, Anna Wójtewicz.** 2016. *Perspektywa gender w polityce społecznej*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Kurowska Anna.** 2016. Defamilializacja i degenderyzacja – substytucyjne czy komplementarne perspektywy w porównawczej polityce społecznej. W: *Perspektywa gender w polityce społecznej*, A. Kurowska, B. Pielniński, R. Szarfenberg, A. Wójtewicz (red.), 109–207. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Laclau Ernesto, Chantal Mouffe.** 2007. *Hegemonia i socjalistyczna strategia. Przyczynek do projektu radykalnej polityki demokratycznej*. Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej.
- Lewis Jane.** 1992. “Gender and the development of welfare regimes”. *Journal of European Social Policy* 2(3): 159–173.
- Lister Ruth.** 1997. *Citizenship: Feminist perspectives*. Basingstoke: Macmillan.
- Meyer Carol H.** 1976. *Social work practice*, 2nd edition. New York: The Free Press.
- Michoń Piotr.** 2004. „Płeć w modelach polityki społecznej”. *Problemy Polityki Społecznej* 7: 75–87.
- Middleman Ruth R., Gale Goldberg Wood.** 1974. *Social service delivery: A structural approach to practice*. New York: Columbia University Press.
- Miley Krogsrud Karla, Michael W. O’Melia, Brenda L. DuBois.** 1995. *Generalist social work practice. An empowering approach*. Boston: Allyn & Bacon.
- Mottier Veronique.** 2004. “Feminist political theory”. *European Political Science* 4(3): 79–84.
- Nadgrodkiewicz Sylwia, Seyla Benhabib.** 2010. *Feminizm i polityka*. Wrocław: Atut.
- Nelson Barbara.** 1990. The origins of the two-channel welfare state: Workman’s compensation and mothers’ aid. In: *Women, the state, and welfare*, L. Gordon (ed.), 123–151. Madison: University of Wisconsin Press.

- Orloff Ann Shola.** 1993. "Gender and the social rights of citizenship: The comparative analysis of gender relations and welfare states". *American Sociological Review* (58)3: 303–328.
- Orme Joan.** 2001. *Gender and community care. Social work and social perspectives*. New York: Palgrave.
- Orme Joan, Lena Dominelli, Audrey Mullender.** 2005. "Working with violent men from a feminist social work". *International Social Work* 43(1): 89–105.
- Lister Ruth.** 2008. Od intymności do globalności: refleksje nad płciowym wymiarem obywatelstwa, tłum. M. Michnowicz. W: *Tożsamość i obywatelstwo w społeczeństwie wielokulturowym*, E.H. Oleksy (red.), 26–39. Warszawa: PWN.
- Payne Malcolm.** 1997. *Modern social work theory*, 2nd ed. Chicago, Illinois: Lyceum Books.
- Perlman Harris Helen.** 1957. *Social casework: A problem – solving process*. Chicago: University of Chicago Press.
- Peterson Spike V.** 2009. Ekonomia reprodukcji, produkcji, ekonomia wirtualna – ujęcie globalne. W: *Gender i ekonomia opieki*, E. Charkiewicz, A. Zachorowska-Mazurkiewicz (red.), 61–106. Warszawa: Fundacja Tomka Byry. Ekologia i Sztuka.
- Pincus Allen, Anne Minahan.** 1973. *Social work practice: Model and method*. Itasca, IL: F.E. Peacock Publishers, Inc.
- Putnam Tong Rosemarie.** 2002. *Myśl feministyczna. Wprowadzenie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Razavi Shahra.** 2007. "The political and social economy of care in a development. Context: conceptual issues, research questions and policy options". *Gender and Development Programme* 3. [http://www.unrisd.org/80256B3C005BCCF9/\(httpAuxPages\)/2DBE6A93350A7783C12573240036D5A0/\\$file/Razavi-paper.pdf](http://www.unrisd.org/80256B3C005BCCF9/(httpAuxPages)/2DBE6A93350A7783C12573240036D5A0/$file/Razavi-paper.pdf) [access: 16.01.2019].
- Reid William J., Laura Epstein.** 1972. *Task-centred casework*. New York: Columbia University Press.
- Renzetti Claire M., Daniel J. Curran.** 2005. *Kobiety, mężczyźni i społeczeństwo*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Rich Adrienne.** 2000. *Zrodzone z kobiety. Macierzyństwo jako doświadczenie i instytucja*. Warszawa: Wyd. Sic!
- Rymsza Marek.** 2013. *Aktywizacja w polityce społecznej. W stronę rekonstrukcji europejskich welfare states?* Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Sainsbury Diane** (ed.). 1999. *Gender and welfare state regimes*. Oxford: Oxford University Press.
- Sainsbury Diane.** 2001. Gendering dimensions of welfare states. In: *Rethinking European welfare*, J. Fink, G. Lewis, J. Clarke (eds.), 115–130. London: Sage Publications.
- Skocpol Theda.** 1992. *Protecting soldiers and mothers: The political origins of social policy in the United States*. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Szelewa Dorota.** 2009. *Gender w polityce społecznej: Teoria i praktyka*. Warszawa: Friedrich-Ebert-Stiftung, Przedstawicielstwo w Polsce wspólnie z Fundacją Międzynarodowe Centrum Badań i Analiz (ICRA). http://www.feswar.org.pl/fes2009/pdf_doc/debaty4_szelewa.pdf [dostęp: 16.01.2019].
- Szarfenberg Ryszard.** 2016. *O genderowej ślepotcie i innych słabościach polskiej koncepcji aktywnej polityki społecznej*. https://www.academia.edu/22943088/O_genderowej_%C5%9Blepotcie_i_innych_s%C5%82abo%C5%9Bciach_polskiej_koncepcji_aktywnej_polityki_spo%C5%82ecznej [dostęp: 20.03.2020].

- Ślęczka Kazimierz.** 1999. *Feminizm. Ideologie i koncepcje społeczne współczesnego feminizmu*. Katowice: Książnica.
- Środa Magdalena.** 2003. *Indywidualizm i jego krytycy: współczesne spory między liberalami, komunitarianami i feministkami na temat podmiotu, wspólnoty i płci*. Warszawa: Aletheia.
- Tanner Deborah.** 2002. *To nie tak! Jak styl konwersacyjny kształtuje relacje z innymi*. Poznań: Zysk i S-ka.
- Titkow Anna.** 2007. *Tożsamość polskich kobiet. Ciągłość, zmiana, konteksty*. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Titmuss Richard M.** 1974. Social policy: An introduction. In: *Social policy: An introduction*, B. Abel-Smith, K. Titmuss (eds.), 30–32. New York: Pantheon Press.
- Twelvetrees Alan.** 2002. *Community work*. London: Houndmills, Palgrave.
- White Vicky.** 2006. *The state of feminist social work*. New York: Routledge.
- Widding Isaksen Lise.** 2009a. Dynamika globalnego handlu opieką: Pielęgniarki migrantki w Norwegii. W: *Gender i ekonomia opieki*, E. Charkiewicz, A. Zachorowska-Mazurkiewicz (red.), 107–121. Warszawa: Fundacja Tomka Byry. Ekologia i Sztuka.
- Widding Isaksen Lise.** 2009b. Upłciowienie Obcego. Wędrujące pracownice opieki: Polsko-włoski przykład. W: *Gender i ekonomia opieki*, E. Charkiewicz, A. Zachorowska-Mazurkiewicz (red.), 232–245. Warszawa: Fundacja Tomka Byry. Ekologia i Sztuka.
- Wilensky Harold L., Charles N. Lebeaux.** 1965. *Industrial society and social welfare*. New York: Free Press, London: Collier-Macmillan.
- Williams Fiona.** 2001. Race/ethnicity, gender, and class in welfare states: A framework for comparative analysis. In: *Rethinking European welfare*, J. Fink, G. Lewis, J. Clarke (eds.), 131–162. London: Sage Publications.
- Wódz Kazimiera.** 1998. *Praca socjalna w środowisku zamieszkania*. Katowice: Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”.
- Wódz Kazimiera.** 2001. Praca socjalna w poszukiwaniu nowych podejść i modeli praktyki. W: *Ku integracji rozwoju człowieka i społeczeństwa*, A. Barska, T. Michalczyk, M.S. Szczepański (red.), 34–42. Katowice–Opole: Uniwersytet Śląski, Uniwersytet Opolski.
- Wódz Kazimiera.** 2005. Kwestie społeczne – dialog – współzrządzenie. Przyczynek do analizy dyskursu publicznego w Polsce. W: *Kręgi integracji i rodzaje tożsamości. Polska Europa, Świat*, W. Wesołowski, J. Włodarek (red.), 421–438. Warszawa: Scholar.
- Wódz Kazimiera, Jolanta Klimczak-Ziółek.** 2013. Feministyczna perspektywa (w) pracy socjalnej. W: *Kobiety w pracy socjalnej*, A. Kotlarska-Michalska (red.), 313–355. Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu Adama Mickiewicza.
- Wódz Kazimiera.** 2013. *Instytucjonalne bariery rozwoju środowiskowej metody pracy socjalnej/organizowania społeczności lokalnej w Polsce. Ekspertyza dla ISP*. Warszawa: ISP.

Jolanta Klimczak
Kazimiera Wódz

**GENDER PERSPECTIVE IN SOCIAL POLICY AND SOCIAL WORK.
AN ATTEMPT TO RECONSTRUCT THE MAIN ASSUMPTIONS
AND THEIR IMPLICATIONS FOR PRACTICE**

Abstract

This article focuses on the gender perspective in the analyses of social policy and social work debates. The main goal is to deliberate the key arguments that are used by the representatives of feminist critics of social policy in Western Countries in their discussions about the sources of the crises of contemporary welfare states. It takes up issues connected with gender and its influence on (re)building social roles, femininity/masculinity, social work, and social care. The emphasis is on how these interpretations reflect differences in interpretations and understandings of female social workers and users of both sexes, (women and men), regarding topics such as care and power, social policy and ideology, male and female communication styles and anti/oppressive identities and practices.

Keywords: feminist social policy, feminist social work, femininity